

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ, МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ТА ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

Співфінансується
Європейським Союзом

Європейський Союз

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Співфінансується
та впроваджується
Радою Європи

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ, МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ТА ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

English edition:
**Research on discrimination,
hate speech, and
hate crimes in Ukraine**

Цей документ підготовлено в межах проекту «Посилення доступу до правосуддя через несудові механізми правового захисту для потерпілих від дискримінації, злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі у країнах Східного партнерства», що фінансується Європейським Союзом і Радою Європи та впроваджується Радою Європи в межах їхнього Партнерства заради належного врядування II 2019-2022. Викладені в цьому документі думки жодним чином не можуть розглядатися як такі, що відображають офіційну позицію будь-якої сторони.

Відтворення уривків (до 500 слів) дозволено, за винятком комерційних цілей, якщо зберігається цілісність тексту, уривок не використовують поза контекстом, він не надає неповну інформацію або іншим чином не вводить в оману читача щодо природи, обсягу чи змісту тексту. Вихідний текст завжди має бути підтверджено в такий спосіб:
© Рада Європи, рік публікації.

З усіма запитами щодо відтворення чи перекладу всього документа або його частини слід звертатися до Директорату комунікації Ради Європи (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

Усю іншу кореспонденцію щодо цього документа потрібно надсилати до Відділу співпраці у сфері протидії дискримінації Ради Європи.

Anti-Discrimination Cooperation Unit
Council of Europe
Avenue de l'Europe
F – 67075 Strasbourg Cedex
e-mail: anti-discrimination@coe.int

Підготовлено:
ТОВ «Інфо Сапієнс»
для Ради Європи

Авторський колектив:
Інна Волосевич
Тетяна Костюченко
Ольга Прочуханова

Макет:
Денис Коновалов

Фото:
© Pinterest

© Рада Європи, березень 2024 року
Всі права застережені. Використання
дозволене Європейському Союзу
за певних умов.

Примітка:
Дослідження проведено
у вересні-жовтні 2021 року,
звіт завершено в січні 2022 року.

ЗМІСТ

Резюме	5
1. Мета і методологія дослідження	8
2. Національні стандарти щодо дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті	10
3. Сприйняття різноманітності, дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті: результати якісного опитування	16
4. Сприйняття ефективності існуючих заходів та інституцій, відповідальних за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті: результати якісного опитування	24
5. Сприйняття різноманітності, дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті: кількісне опитуванняДодатки	27
6. Сприйняття ефективності існуючих заходів та інституцій, відповідальних за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті: результати кількісного опитування	35
7. Ключові результати	40

У вересні-жовтні 2021 року дослідницька агенція «Інфо Сепієнс» була залучена до проведення національного дослідження в Україні в межах спільного проєкту Європейського Союзу та Ради Європи «Посилення доступу до правосуддя через несудові механізми правового захисту для потерпілих від дискримінації, злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі в країнах Східного партнерства». Метою дослідження було проаналізувати:

- розуміння концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та сприйняття цих явищ у безпосередньому середовищі;
- сприйняття конкретними цільовими групами концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та їх ставлення до цих явищ у їхньому безпосередньому середовищі; зокрема, цільові групи визначаються за ознаками «раси», етнічного/національного походження, кольору шкіри, громадянства, релігії, мови, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, статі, гендеру та інвалідності;
- сприйняття більшістю та окремими групами різноманітності та «життя разом»;
- розуміння та сприйняття як широким загалом, так і окремими групами ефективності інституцій, що відповідають за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті в Україні; наявних заходів/засобів правового захисту та визначення нових заходів та засобів.

Загалом було проведено 20 дискусій у фокус-групах із представниками 10 цільових груп, які можуть стикатися з мовою ворожнечі та/або дискримінацією: лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали (ЛГБТІ); роми; люди азійського походження та чорношкірі люди; мусульмани, крім кримських татар; кримські татари; євреї; люди іншого громадянства (іммігранти); люди з інвалідністю; жінки та російськомовні люди, які погано володіють українською. Це ті групи, які можуть зазнавати дискримінації за вищезгаданими ознаками.

Ромська громада посідає 13-е місце за чисельністю серед українських національних меншин.

Мусульмани є найбільшою нехристиянською релігійною групою в Україні. Кримські татари (які також є мусульманами) досліджувалися окремо, оскільки, згідно з переписом населення 2001 року, вони є найбільш чисельною нехристиянською етнічною меншиною в Україні. Більшість кримських татар, які брали участь у цьому опитуванні, зараз є внутрішньо переміщеними особами.

Євреї є другою за чисельністю нехристиянською меншиною в Україні.

Російська мова є другою за поширеністю після української; вірогідно, всі громадяни України розуміють російську мову. Водночас деякі українці можуть вороже ставитися до людей, які розмовляють російською, оскільки більшість українців сприймають Росію як агресора. Тому було вирішено включити до цього дослідження аналіз того, чи зазнають російськомовні люди будь-яких форм ворожості в українському суспільстві.

Було проведено кількісне опитування серед населення загалом, щоб визначити та проаналізувати сприйняття груп, згаданих вище. Крім того, контрольною групою для жінок виступали чоловіки, а для російськомовних людей – україномовні.

Національно репрезентативна вибірка для опитування становила 2000 респондентів.

Основні висновки цього дослідження є такими:

- **Обізнаність про поняття та засоби правового захисту, пов'язані із дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті є низькою; також серед усього населення та цільових груп, залучених до фокус-групових дискусій, спостерігається низька довіра до правоохоронних органів та судів.** Більшість опитаних респондентів (62%) і навіть учасників фокус-груп (крім ЛГБТІ та ромів) вважають, що дискримінація не дуже присутня в суспільстві. Таке переконавання можна пояснити відносною однорідністю українського суспільства (переважна більшість респондентів опитування ніколи не спілкується з людьми азійського походження, чорношкірими людьми, кримськими татарами чи іншими мусульманами, ромами та ЛГБТІ) та недостатньою обізнаністю про концепти (зокрема, 9-22% респондентів не можуть сказати, дискримінована певна група чи ні). Деякі респонденти сприймають як дискримінацію законодавчі обмеження (наприклад, законодавчі обмеження для іноземців, обов'язковість української мови у сфері обслуговування та державному секторі тощо). Обізнаність про існуючі заходи та засоби правового захисту від дискримінації та мови ворожнечі є поверхневою: лише 8% респондентів знають про закони про захист від дискримінації, 13% знають свої права у випадку, якщо вони стануть жертвою дискримінації, а 24% знають свої права у випадку, якщо чиновники використовують образливі слова щодо груп, до яких вони належать. Найчастіше в ситуації дискримінації респонденти зверталися б до поліції (37%) або за юридичною допомогою (31%). Лише 18% звернулися б до суду, а близько третини відповіли, що немає сенсу звертатися до будь-якої організації. Ще 9% звернулися б до Уповноваженого з прав людини, якби стали жертвою дискримінації, а 6% – якби чиновники вживали образливі слова щодо груп, до яких вони належать.
- **Мова ворожнечі присутня в приватному та публічному дискурсі, але різною мірою.** За останні 12 місяців більшість респондентів чули образливі слова щодо принаймні однієї з цільових груп. Зневажливі висловлювання у 83% випадків виходили від простих людей і в 17% – від представників державних установ, чиновників, журналістів.
- **Найбільш помітною є дискримінація у сфері працевлаштування** (це зазначили 40% опитаних). Учасників фокус-груп також найбільше хвилює дискримінація в цій сфері. Водночас багато респондентів відчувають дискримінацію на ринку праці не через належність до цільових груп, а через свій вік.
- **Найвищий рівень нетерпимості та дискримінації спостерігається щодо ЛГБТІ та ромів.** Члени громади ромів відчувають значну дискримінацію в усіх сферах суспільного життя: охорона здоров'я, освіта, працевлаштування, соціальне забезпечення. ЛГБТІ, окрім громадської сфери, страждають від мови ворожнечі навіть у своїх родинях. Часто ЛГБТІ приймають рішення не наражатися на дискримінацію, утримуючись від камінг-ауту. Люди, які відкрито заявляють про свою приналежність до ЛГБТІ, найбільш активні у захисті своїх прав серед усіх цільових груп, але вони скаржаться, що правоохоронні органи часто відмовляються кваліфікувати випадки за статтею 161 Кримінального кодексу. Роми страждають від мови ворожнечі та дискримінації з раннього дитинства – близько третини респондентів не приймуть ромських дітей як однокласників для своїх дітей. Така ж частка населення загалом не прийме дітей ЛГБТІ як однокласників для своїх дітей (але в більшості випадків ЛГБТІ приховують свій статус).
- **Більшість респондентів усвідомлюють існування дискримінації людей з інвалідністю, більшість також демонструють готовність підтримувати людей з інвалідністю, на відміну від ЛГБТІ та ромів.**
- **Обізнаність про гендерну дискримінацію низька.** 33% респондентів визнають, що існує дискримінація жінок (зокрема, це зазначили 35% жінок і 30% чоловіків). Водночас 24% визнають, що існує дискримінація чоловіків (немає гендерних відмінностей в оцінках). З огляду на результати інших опитувань, автори звіту припускають, що в традиційному суспільному контексті більшість респондентів підтримують гендерні стереотипи і тому не «помічають» дискримінацію за статтю.

- Щодо дискримінації за мовною ознакою, російськомовні респонденти в основному зазначали випадки, коли використання української мови регулюється законом (отже, не має сприйматися як дискримінація; наприклад, закон вимагає використання української мови у сфері обслуговування, а отже, відмова в працевлаштуванні людей, які не знають чи не хочуть розмовляти українською, не має сприйматися як дискримінація). Трапляються ситуації висміювання чи використання образливих слів на адресу російськомовних людей в україномовному середовищі чи щодо україномовних в російськомовному. Зокрема, за останні 12 місяців 23% респондентів чули ворожі висловлювання проти російськомовних людей і 17% – проти україномовних.

Для протидії дискримінації, розпалюванню ненависті та злочинам на ґрунті ненависті рекомендуються такі дії:

- удосконалення нормативно-правової бази та підвищення її ефективності шляхом:
 - доповнення статей 67 та 161 Кримінального кодексу України ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
 - організація тренінгів для правоохоронних органів (передусім, поліції) з метою зниження рівня упередження та підвищення рівня обізнаності щодо дискримінації, розпалювання ненависті та злочинів на ґрунті ненависті;
 - популяризація історій успіху, коли жертви мови ворожнечі, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації захистили свої права.
- проведення громадських кампаній для підвищення обізнаності громадян про те, що таке мова ворожнечі, злочини на ґрунті ненависті та дискримінація, та як діяти в таких ситуаціях;
- поширення загальнодоступної інформації про установи/організації, які надають консультації та підтримку у ситуаціях розпалювання ненависті, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації, а також про телефони довіри;
- розробка антидискримінаційних програм для освітніх та навчальних організацій;
- організація міжкультурних заходів та активностей (щоб навчити людей поважати інші культури);
- руйнування стереотипів про різні групи населення шляхом проведення масштабних інформаційних кампаній;
- поширення інформації про видатних людей цих груп.

1. Мета і методологія дослідження

Проект «Посилення доступу до правосуддя через несудові механізми правового захисту для потерпілих від дискримінації, злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі у країнах Східного партнерства», що фінансується Європейським Союзом і Радою Європи та впроваджується Радою Європи в межах їхнього Партнерства заради належного врядування II 2019-2022, включає національні та регіональні заходи для Азербайджану, Вірменії, Грузії, Республіки Молдова та України. Проект має на меті:

- покращити доступ до правосуддя через несудові механізми правового захисту для потерпілих від дискримінації, злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі;
- посилити спроможність та співпрацю правоохоронних органів/омбудсменів з партнерськими НУО щодо механізмів правового захисту від дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті;
- підвищити рівень обізнаності щодо недискримінації, покращити видимість національних механізмів правового захисту;
- визначити комплексні способи боротьби з мовою ворожнечі шляхом посилення національних заходів.

У цьому контексті з ТОВ «Інфо Сепієнс» було укладено контракт на проведення національного дослідження в Україні з метою аналізу:

- розуміння громадськістю концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та сприйняття цих явищ у безпосередньому середовищі;
- сприйняття конкретними цільовими групами концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та сприйняття цих явищ у безпосередньому середовищі; зокрема, цільові групи визначаються за ознаками «раси», етнічного/національного походження, кольору шкіри, громадянства, релігії, мови, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, статі, гендеру та інвалідності;
- сприйняття більшістю та окремими групами різноманітності та «життя разом»;
- розуміння та сприйняття як широким загалом, так і окремими групами ефективності інституцій, що відповідають за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті в Україні; наявних заходів/засобів правового захисту та визначення нових заходів та засобів.

Дослідження проведено у вересні-жовтні 2021 року та включало фокус-групові дискусії та національне опитування.

На фокус-групах збиралися дані безпосередньо від груп, які є об'єктом дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті за ознаками «раси» (зокрема, азійського походження та чорношкірі люди), етнічного/національного походження, кольору шкіри, громадянства, релігії, мови, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, статі, гендеру та інвалідності. Усі фокус-групи проводились в режимі онлайн за допомогою конференц-дзвінків (за винятком групи ромів), щоб забезпечити краще охоплення. У всіх фокус-групах учасники були з різних регіонів та населених пунктів різного розміру, за винятком ромських груп, фокус-групові дискусії з якими проводилися виключно в Закарпатській області.

Загалом було проведено 20 фокус-групових дискусій з представниками 10 цільових груп, які наражаються на мову ворожнечі та/або дискримінацію. До кожної групи входило 6 учасників. З кожною групою (зокрема, з респондентами віком 18-35 та 36-60 років) було проведено 2 фокус-групові дискусії: ЛГБТІ; роми; люди азійського походження та чорношкірі люди; мусульмани, крім кримських татар; кримські татари; євреї; люди іншого громадянства (іммігранти); люди з інвалідністю; жінки та російськомовні люди, які погано знають українську.

Це ті групи, які можуть стикатися з дискримінацією за вищезгаданими ознаками. Більшість із них (за винятком жінок і російськомовних людей) становлять невеликі частки серед населення загалом, і тому не представлені в національному опитуванні в достатній кількості для достовірного окремого аналізу.

Мусульмани є найбільшою нехристиянською релігійною групою в Україні. Кримські татари (які також є мусульманами) досліджувалися окремо, оскільки, згідно з переписом населення 2001 року, вони є найбільшою нехристиянською етнічною меншиною в Україні. Більшість кримських татар, які брали участь у цьому опитуванні, нині є внутрішньо переміщеними особами. Євреї є другою за чисельністю нехристиянською меншиною в Україні. Ромська громада посідає 13-е місце за чисельністю серед українських національних меншин.

Російська мова є другою за поширеністю після української; імовірно, всі громадяни України розуміють російську мову. Водночас деякі українці можуть вороже ставитися до людей, які розмовляють російською, оскільки більшість українців сприймають Росію як агресора. Тому було вирішено включити до цього дослідження аналіз того, чи відчують російськомовні люди будь-які форми ворожості в українському суспільстві.

Було проведено кількісне опитування серед населення загалом, щоб визначити та проаналізувати сприйняття груп, згаданих вище. Крім того, контрольною групою для жінок виступали чоловіки, а для російськомовних людей – україномовні.

Національно репрезентативна вибірка¹ для опитування становила 2000 респондентів. Метод опитування – особисті інтерв'ю вдома у респондента з використанням планшета (CAPI). Допустима похибка (з урахуванням дизайн ефекту) становить 3,2% для показників, близьких до 50%; 2,9% для показників, близьких до 25%; 2,2% для показників, близьких до 12%; 1,5 % для показників, близьких до 5%.

1. Частини території України, які тимчасово не перебувають під ефективним контролем уряду України (Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, а також непідконтрольні уряду території Донецької та Луганської областей) виключені з вибірки.

2. Національні стандарти щодо дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті

Міжнародні антидискримінаційні стандарти в Україні

Україна є учасницею таких міжнародних конвенцій:

- Європейська конвенція з прав людини,
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації,
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок,
- Рамкова конвенція про захист національних меншин,
- Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять N 111,
- Загальна декларація прав людини,
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права,
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права

Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом та пов'язаний з нею План дій суттєво посприяли прийняттю норм законодавства про боротьбу з дискримінацією в Україні.

Законодавча база України щодо запобігання та протидії дискримінації

Законодавча база України щодо запобігання та протидії дискримінації включає:

- положення Конституції України,
- закони України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України», «Про Національну поліцію»,
- положення Цивільного кодексу України (статті 26, 1166 та 1167), Цивільного процесуального кодексу України (ст. 60), КЗпП (ст. 2, 22), Кримінального кодексу України (ст. 67, 115, 121, 122, 126, 127, 129, 161), Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Конституція України 1996² року містить положення про принцип рівності в усіх сферах та між різними зацікавленими сторонами. Стаття 24 Конституції визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи. Не допускаються жодні привілеї чи обмеження за «расою», кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, мовою та іншими критеріями. Список критеріїв є відкритим; він не включає громадянство, інвалідність, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, але ці критерії можна інтерпретувати як такі, що входять до категорії «інші».

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Уповноважений з прав людини / Омбудсмен) є основним державним органом у сфері запобігання та протидії дискримінації. Уповноважений з прав людини є посадовою особою, статус якої визначається Конституцією України, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»³ та іншими законами. Повноваження

2. Конституція України 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Уповноваженого з прав людини щодо запобігання та протидії дискримінації визначені Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 2012 року⁴ (Закон про дискримінацію). Відповідно до Закону, Уповноважений з прав людини запобігає всім формам дискримінації та вживає заходів щодо боротьби з дискримінацією, а саме:

- здійснює контроль за дотриманням принципу недискримінації в різних сферах суспільних відносин, зокрема у приватній сфері;
- звертається до суду із заявами про дискримінацію з метою захисту суспільних інтересів; бере участь (особисто або через свого представника) у розгляді справ у випадках та в порядку, встановлених законом;
- контролює та узагальнює результати дотримання принципів недискримінації в різних сферах відносин;
- розглядає звернення осіб та/або груп осіб з питань дискримінації;
- веде облік та узагальнює випадки дискримінації в різних сферах відносин;
- вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації, застосування та припинення позитивних дій;
- надає висновок у справах про дискримінацію на вимогу суду;
- висвітлює питання запобігання і боротьби з дискримінацією та дотримання принципу недискримінації у річному звіті;
- співпрацює з міжнародними організаціями, відповідними органами іноземних держав щодо дотримання міжнародних стандартів недискримінації;
- здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Відповідно до Закону про дискримінацію, дискримінація – це ситуація, коли особа та/або група осіб за ознакою їхньої «раси», кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного чи соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних чи інші ознак обмежені у визнанні, здійсненні чи використанні прав і свобод, крім випадків, коли таке обмеження визначено законом. Перелік критеріїв тут більш детальний, ніж у Конституції України, і включає громадянство та інвалідність, але не згадує конкретно сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Як і в конституційних положеннях, перелік є відкритим, тому ці критерії належать до категорії «інше».

Дія цього Закону поширюється на громадсько-політичну діяльність, державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, правосуддя, трудові відносини, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, житлові відносини, доступ до товарів і послуг та інші сфери суспільних відносин.

Закон визначає такі терміни: «непряма дискримінація», «підбурювання до дискримінації», «допомога в дискримінації», «пряма дискримінація», «пригнічення», «позитивні дії».

Зокрема, «непряма дискримінація» кваліфікується як ситуація, за якої виникають менш сприятливі умови для особи та/або групи осіб, зумовлені їх специфічними ознаками, внаслідок впровадження або застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практик в порівнянні з тими, що передбачені для інших осіб та/або груп осіб; за винятком випадків, коли їх впровадження або застосування має законну, об'єктивно виправдану мету, засоби досягнення якої є доцільними та необхідними.

4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні (No. 5207-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

Під «підбурюванням до дискримінації» розуміють настанови чи заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх специфічними ознаками. Під «допомогою в дискримінації» розуміється будь-яка свідома допомога у вчиненні дій чи бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації.

Законом передбачено, що Кабінет Міністрів України:

- забезпечує реалізацію єдиної державної політики, спрямованої на дотримання принципу недискримінації в усіх сферах життя суспільства,
- спрямовує та координує роботу міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення запобігання та протидії дискримінації,
- враховує принцип недискримінації при прийнятті нормативно-правових актів,
- затверджує порядок проведення антидискримінаційної експертизи проєктів нормативно-правових актів органами виконавчої влади,
- здійснює інші передбачені законодавством повноваження у сфері запобігання та протидії дискримінації.

Також Законом зазначає, що державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень:

- готують пропозиції щодо вдосконалення законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації,
- вживають позитивних дій,
- дотримуються у своїй діяльності принципу недискримінації,
- співпрацюють з громадськими організаціями щодо дотримання принципу недискримінації,
- сприяють дослідженням у сфері запобігання та боротьби з дискримінацією,
- проводять просвітницькі заходи щодо запобігання та протидії дискримінації.

У частині III Закону про дискримінацію зазначено, що люди мають право на ефективні засоби правового захисту в разі порушення їхніх прав (докладніше див. нижче).

Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»⁵ 2005 року містить низку юридичних термінів, як-от «рівні права жінок і чоловіків», «гендерна рівність», «дискримінація за ознакою статі» тощо. Закон має на меті встановленні рівності жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Нещодавно прийнятий Закон України «Про корінні народи України»⁶ від 2021 року визначає поняття «корінні народи» для українського законодавства та особливо виокремлює права представників корінних народів України. Прийнявши цей Закон, Україна бере на себе відповідальність за охорону, сприяння розвитку культури та представництво в органах влади представників корінних народів України. Закон забороняє дискримінацію корінного населення та розпалювання расової, етнічної чи релігійної ворожнечі щодо них (ст. 3).

Нещодавно Верховна Рада України ухвалила в першому читанні зміни до Закону «Про рекламу»⁷. Зокрема, зміни містять терміни «дискримінаційна реклама» та «дискримінаційна реклама за гендерною ознакою».

5. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

6. Закон України «Про корінні народи України» від 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

7. Закон України «Про рекламу» від 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1750-IX#Text>

Закон України «Про Національну поліцію»⁸ від 2015 року містить положення щодо ролі Національної поліції у забезпеченні недискримінаційного підходу – у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками «раси», політичними, релігійними чи іншими переконаннями, статтю, етнічним чи соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовою чи іншими ознаками (ст. 7). Як і в конституційних положеннях, список не включає громадянство, інвалідність, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, але він є також відкритим. Національна поліція має вживати заходів для запобігання та протидії насильству в сім'ї або насильству за ознакою статі (ст. 23).

Стратегії боротьби з дискримінацією

Наведені нижче стратегії, які впроваджуються, повністю або частково спрямовані на боротьбу з дискримінацією:

- Національна стратегія у сфері прав людини від 2021 року,
- Стратегія сприяння реалізації прав та можливостей для осіб, які належать до ромської національної меншини в Україні на період до 2030 року,
- Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Кожна з них, по суті, є продовженням попередніх стратегій, зокрема:

- Національна стратегія у сфері прав людини від 2015 року,
- Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року,
- Національна стратегія сталого розвитку «УКРАЇНА – 2020».

Зокрема, *Національна стратегія у сфері прав людини від 2015 року*⁹ була першою спробою розробити комплексну базу прав людини в Україні. У розділі «Запобігання та протидія дискримінації» вказувалося на необхідність заповнення прогалин у законодавстві, недостатню координацію дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, неефективність правових механізмів боротьби з дискримінацією, відсутність інформаційно-просвітницької діяльності для уникнення стереотипів, нетерпимості та упередженості в суспільстві.

*Національна стратегія у сфері прав людини від 2021 року*¹⁰ була створена як нова редакція Стратегії 2015 року. Таким чином, вона має багато спільного з попередньою редакцією та відображає зміни, що відбулися завдяки Стратегії 2015 року. Вона також має розділ про «Запобігання та протидію дискримінації» та визначення мети створення ефективної системи запобігання та протидії дискримінації в Україні, вказуючи на невідповідність законодавчої бази у цій сфері. Стратегія доповнена новими розділами (наприклад, «Забезпечення екологічних прав», «Забезпечення дотримання прав людини під час здійснення господарської діяльності») та змінами у відповідь на нові виклики. Зокрема, у ній більш чітко сформульовані потреби захисту прав людини від збройної агресії. Також Стратегія стала «вимірювальним інструментом»: окрім очікуваних результатів у тематичних напрямках, для оцінки виконання Стратегії будуть використані показники. Зокрема, ключові показники для запобігання та боротьби з дискримінацією включають, але не обмежуються,

8. Закон «Про Національну поліцію» від 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

9. Національна стратегія у сфері прав людини від 28.08.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>

10. Національна стратегія у сфері прав людини від 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

такими показниками:

- кількість кримінальних проваджень за кримінальні правопорушення, які було скоєно за ознаками нетерпимості, за якими винесено вирок,
- частка центрів надання адміністративних послуг, доступних для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення,
- частка осіб, які зазначили, що зазнали дискримінації, тощо.

*Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року*¹¹ для забезпечення інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство пріоритетним від 2013 року встановлює створення «умов для виконання рекомендацій щодо лібералізації візового режиму Європейським Союзом для України». Стратегія проголосила мету – гарантувати правовий захист ромів та заходи щодо запобігання дискримінації ромів, але їй бракувало вимірюваних показників прогресу.

*Стратегія сприяння реалізації прав та можливостей для осіб, які належать до ромської національної меншини в Україні, на період до 2030 року*¹² стала від 2020 року більш детальною порівняно з попереднім документом. Тут визначені дві основні мети:

- 1) запобігання дискримінації ромської національної меншини зокрема,
- 2) запобігання дискримінації за етнічною ознакою загалом.

*Національна стратегія сталого розвитку «УКРАЇНА – 2020»*¹³ описує 4 основні вектори, серед яких «вектор відповідальності», що проголосив Програму національної єдності та підтримки національних меншин.

*Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»*¹⁴, по суті, є заявою про готовність України прийняти Цілі сталого розвитку ООН.

Засоби захисту від дискримінації, розпалювання ненависті та злочинів на ґрунті ненависті

Частина III Закону про дискримінацію передбачає відповідальність за порушення закону:

- особа, яка вважає, що вона зазнала дискримінації, має право подати скаргу до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, омбудсмена та/або суду в порядку, встановленому законом;
- особа має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої їй внаслідок дискримінації. Порядок відшкодування матеріальної та моральної шкоди визначається Цивільним кодексом України та іншими законами;
- особи, винні в порушенні вимог законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації, притягуються до цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

В українському законодавстві немає чітких визначень понять «мова ворожнечі» та «злочин на

11. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text>

12. Стратегія сприяння реалізації прав та можливостей для осіб, які належать до ромської національної меншини в Україні на період до 2030 року.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>

13. Національна стратегія сталого розвитку «УКРАЇНА – 2020» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

14. Указ Президента про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

ґрунті ненависті». Водночас Кримінальний кодекс України (ККУ)¹⁵ передбачає засоби правового захисту від мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті, зокрема:

- Стаття 161 ККУ передбачає покарання (від штрафу від 200 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до позбавлення волі на строк до трьох років) за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі або на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян через їх релігійні переконання, а також пряме чи непряме обмеження прав чи встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадянам за ознаками раси, кольору шкіри, релігійними та іншими переконаннями, статтю, інвалідністю, етнічним чи соціальним походженням, місцем проживання, мовою та іншими критеріями. Отже, покарання за мову ворожнечі стосується лише національних, расових та релігійних ознак. Якщо ці дії супроводжуються насильством, обманом чи погрозами, це карається штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до п'яти років. Якщо ці дії вчинені організованою групою або спричинили тяжкі наслідки, це карається позбавленням волі на строк до восьми років.
- Стаття 67 ККУ кваліфікує як обтяжуючу обставину вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи ворожнечі за ознакою статі. Тобто будь-який злочин, скоєний з таких мотивів, буде каратися більш суворо.

15. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Сприйняття різноманітності, дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті: результати якісного опитування

З-посеред десяти груп, запрошених до участі у фокус-групових дискусіях для аналізу їхнього сприйняття поширеності дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті, ЛГБТІ та представники ромської громади найбільше стикаються з ворожнечею, дискримінацією та ненавистю. А саме:

- ЛГБТІ-особи зазначають, що їм важко взаємодіяти з іншими членами суспільства, оскільки вони уникають публічного розголошення свого статусу, щоб не зазнати стигматизації.
- Представники ромів сприймаються майже всіма респондентами як дуже складні для спільного життя, тож вони схильні ізолюватися від широкого загалу.

«Я думаю, що є ще момент дискримінації щодо зовнішнього вигляду людини. Якщо є така ситуація, в якій людина не відносить себе до жодного з гендерів, і, відповідно, дуже часто такі люди виглядають по-особливому. Вони одягаються по-особливому. Весь їхній зовнішній вигляд особливий. І таких людей я часто зустрічав, припустимо, у Києві. Ось така людина, мені здається, буде наражатися на дискримінацію, куди б вона не зайшла, не знаю, в туалет громадський, в магазин, в кафе, в ресторан» (група ЛГБТІ, 36-60)

«За кордоном дуже багато зустрічаєш на вулицях геїв. Тобто в Україні їх, приблизно, стільки ж, але ти їх не зустрінеш просто так от випадково, тому що їх утискають максимально» (єврейська група, 18-35)

«Роми – це справді єдина національність, до якої я ставлюся не дуже добре» (група кримських татар, 18-35)

Більшість респондентів фокус-груп підтримують різноманітність та концепцію «життя разом», але роблять виняток для членів ромської громади, яких вони не хотіли б бачити у своєму оточенні.

Говорячи про дискримінацію, респонденти насамперед зазначили порушення прав, нерівність, ставлення на основі упереджень, приниження та насильство. Респонденти від 36 до 60 років у кількох цільових групах зазначили як окремі форми дискримінації проблеми з працевлаштуванням/просуванням по службі.

На думку респондентів, найпоширенішими є такі випадки дискримінації:

- вербальні /словесні образи,
- висміювання, недоречні жарти,
- психологічне переслідування,
- фізичне насильство (ЛГБТІ були єдиною групою, яка зазначила такі випадки).

Молоді мусульмани та ЛГБТІ говорили про образи в Інтернеті та соціальних мережах, булінг; вони також доповнили дискримінаційний перелік несхвальними відгуками про зовнішній вигляд.

Дискримінація в Україні сприймається не як масове явище, а як поодинокі випадки, типового портрета правопорушника у сфері дискримінації не існує. Проте більшість респондентів зазначили, що дискримінацію, ненависть та ворожнечу зазвичай демонструють малоосвічені люди, люди з низьким рівнем культури. Основні причини ворожості пов'язані з низьким рівнем освіти, неприйняттям відмінностей, страхом, поширеністю стигматизації, існуючими стереотипами і фобіями.

Респонденти вважають найпоширенішими «мішенями» для дискримінації такі ознаки: сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, національність, «раса», інвалідність, вік та стать.

Майже всі групи зазначили досить високий рівень дискримінації у сфері працевлаштування, але різні групи називали різні причини цього явища: майже всі старші респонденти (крім ромів) говорили про дискримінацію за ознаками віку, національності та «раси». Російськомовні люди, які погано знають українську мову, згадували про дискримінацію за мовною ознакою.

Учасники-роми зазначили лише один вид дискримінації – за національністю. Вони вважають, що така дискримінація направлена лише на ромську громаду.

На думку більшості респондентів, найбільше страждають від дискримінації в Україні такі групи:

- ЛГБТІ, які страждають від усіх форм дискримінації, включаючи мову ворожнечі та злочини на ґрунті ненависті.
- Ромська громада, яку респонденти сприймають як соціальну групу, що породжує соціальну напругу в ситуації сусідства.
- Люди у віці 45+ потерпають від дискримінації при працевлаштуванні, про що говорили респонденти всіх фокус-груп у віковому діапазоні від 36 до 60 років.
- Люди з інвалідністю теж відчувають проблеми з працевлаштуванням. Загалом міські/сільські об'єкти погано пристосовані до їхніх потреб. Також люди з обмеженими можливостями (як діти, так і дорослі) часто стають жертвами неадекватних/образливих коментарів.
- Жінки насамперед потерпають від дискримінації при працевлаштуванні. Респонденти кількох груп відзначили, що до жінок у повсякденному житті також ставляться гірше, ніж до чоловіків: у них більше обов'язків, їхня думка вважається менш важливою.

ЛГБТІ

ЛГБТІ вважаються однією з найбільш дискримінованих груп, які зазнають різних видів дискримінації та мови ворожнечі:

- побутова мова ворожнечі – представники ЛГБТІ зазначають словесні образи чи образливі жарти навіть з боку членів їхньої родини. Вони намагаються приховати свою сексуальну орієнтацію, щоб не зазнавати як словесного, так і фізичного насильства в громадських місцях або на роботі;
- дискримінація на роботі – кілька респондентів зазначили, що їхні знайомі змушені були звільнитися з роботи, коли стало відомо про їхню сексуальну орієнтацію;
- публічна мова ворожнечі – під час великих публічних заходів ЛГБТІ окремі особи та організації, які вороже ставляться до ЛГБТІ (наприклад, деякі релігійні громадські діячі, члени ультраправих організацій), словесно ображають та застосовують фізичне насильство до осіб ЛГБТІ;
- порушення прав – неможливість спільного володіння майном, оформлення відносин, наприклад громадянське партнерство (одностатевий шлюб), використання програми іпотеки для молодих сімей тощо;
- проблема ідентифікації – ця проблема характерна для трансгендерів: коли вони показують свої документи, то також відчувають проблеми з отриманням медичних послуг і часто змушені звертатися до приватних медичних закладів.

Респонденти зазначають, що вони докладають максимум зусиль, щоб не розголошувати свій статус. У більшості випадків вони не говорять відкрито, відчувають внутрішній конфлікт і завжди контролюють те, що говорять. Деякі навіть не можуть відкритися своїй родині. Тому вони намагаються, спираючись на життєвий досвід, прискіпливо обирати власне оточення. Для молодих учасників групи взаємодія з іншими є ще складнішою, оскільки вони не мають відповідного досвіду та розвинених мереж.

«Напевно, ЛГБТ-люди... дискримінуються протягом усього дня. Ось прокидаємося ми зранку, і вже навіть у сім'ї не у всіх ЛГБТ-людей батьки приймають їхню сексуальну орієнтацію. Людина виходить на вулицю, вона не може взяти свого партнера за руку. Якщо говорити про роботу, якщо я прийду і скажу: ось я такий, візьміть мене на роботу, то, швидше за все, мене не візьмуть. Знайдуть якісь причини і не візьмуть. Якщо говорити глобально, на законодавчому рівні ми нічого не можемо. Ми стикаємося з дискримінацією, фактично, 24 години на добу» (група ЛГБТІ, 36-60)

«Фізичне насильство... у нас була ситуація в Житомирі дуже важка, може, хтось чув, побиття та зґвалтування трансгендерного хлопця. Я не пам'ятаю, здається, Сашко, 20 років. Його побили четверо, будемо так казати, спортсменів, але він з одним із них познайомився в інтернеті, там довга історія, але там все було, і крадіжка, і зґвалтування, і побиття» (група ЛГБТІ, 18-35)

«Наша група теж достатньо страждає від дискримінації, тому що у кожному регіоні нападають на ЛГБТ-організації, у кожному регіоні нападають на геїв, лесбійок, і навіть не сподобався колір волосся – ти лесбійка і тебе б'ють, це ж був випадок в Києві, виступають всякі «Традиція і Порядок», праворадикальні організації, які виловлюють активістів». (група ЛГБТІ, 18-35)

«Влаштовують паради... у нас в Одесі постійно. Приходять противники, яких у чотири рази більше, і вони б'ються один з одним. Приїжджає міліція, міліція їх пакує. Постійно відбуваються зіткнення» (люди з іншим громадянством, 18-35)

Громада ромів

Представники ромів твердять, що зазнають жорсткої дискримінації в усіх сферах життя: охорона здоров'я, освіта, працевлаштування, соціальне забезпечення. Їхню думку підтримують інші респонденти цільових груп, які або вважають ромів сильно дискримінованими, або сприймають їх як групу, поруч із якою вони не хотіли б жити.

«От вона шукала роботу 2 роки тому, в неї є вища освіта, вона все закінчила, вміє читати, писати. То що, вона темненька, їй скажуть, що вона – ромка. Якщо ти ром, значить, ти тупий... Казали, що «ти чистенька, розумна, але ти не такої нації, як ми, тобто ми не можемо тебе поставити до каси, наприклад, щоб гроші рахувала чи обслуговувала». Якщо ти працюєш з людьми або з грошима, це некомфортно. Якщо гроші – зразу починають [всі говорити], що роми крадуть. На електронну пошту було написано, що «ви не підходите, тому що в вас шкіра не така», хоча в паспорті пише «українка». (група ромів, 18-35)

«У всяких галузях є дискримінація. Беремо, наприклад, в освітній сфері. Це коли дітей не беруть в школу, раз. В медицині, коли людей не приймає лікар, це два. По роботі, коли не приймають на роботу, це третє. Спілкування, транспорт... Садочки. Виплати соціальні. У всіх сферах є дискримінація» (група ромів, 36-60)

«Йшов в магазин вечором... і [чоловік] говорить другу своєму: "Кого треба побити? Німця, росіянина, цигана – без проблем". А я стою біля нього: "Якщо хочеш цигана, давай розберемося", а вони тоді взяли і пішли...» (група ромів, 18-35)

«Тому що люди взагалі до них ставляться підозріло і іноді дуже упереджено. Априорі вважають злочинцями, волоцюгами, які ведуть асоціальний спосіб життя, не хочуть із ними мати справу. Якщо сусіди роми – це взагалі вважається: «я навіть не буду винаймати цю квартиру, там сусіди – роми». Роми – це постійна дискримінація» (єврейська група, 36-60)

«Я так згадала одразу. У нас в місті багато циган, ромської національності. Чомусь вони в мене викликають все-таки якесь таке недовір'я. І таке, що краще від них подалі». (група людей з інвалідністю, 18-35)

Люди, які зазнають дискримінації за ознакою «раси»

Люди азійського походження та чорношкірі, особливо молоді, сприймають дискримінацію щодо них як свого роду норму, яка існує в усіх країнах і є неминучою, хоча вони можуть вважати Україну не гіршою за інші країни. Згадувалися такі види дискримінації:

- публічна мова ворожнечі – словесні коментарі через різницю у зовнішньому вигляді, наприклад, колір шкіри. Ці коментарі більшою мірою спрямовані на чорношкірих людей, ніж на азіатів;
- дискримінація на роботі – респонденти зазначили, що мають проблеми з працевлаштуванням через колір шкіри, але вважають, що вік є набагато серйознішою проблемою;
- деякі респонденти зазначили, що мають труднощі з доступом до державної освіти чи медичних закладів, тому користуються приватними;
- у деяких респондентів були проблеми з орендою приміщень для проживання/бізнесу.

Респонденти зазначили, що не відчують великого тиску чи проявів дискримінації в громадах, де вони проживають, і відзначили, що за останні роки ситуація в Україні значно покращилася.

«Ну, я думаю, що дискримінації, як такої, вже, в принципі, немає. Тому що вже, в принципі, населення, як би, Україна вже привикла до других націй, вони вже з цим змирилися. Тобто вони відносяться вже, в принципі, нормально» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Я думаю, не поширена дуже... Я думаю, так у всіх країнах є, ну, це зустрічається іноді» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Коли я приїхав, навіть виходити надвір вночі було дуже складно. Треба було взяти бодай двох друзів із собою. А зараз, ну можна спокійно виходити. Ну, ходити самому в паб, ходити в кафе самому. Все змінюється потроху. Дивіться, раніше, коли ми приїхали, пам'ятаєте, були машини, які їздили по містах, зупиняли будь-якого іноземця, просили паспорт, коли ще не було поліції, а була міліція. А зараз усе змінюється. Якщо я їду вулицею і не знаю, куди мені треба їхати, я можу зупинити поліцію і сказати, що, вибач, я не знаю, куди мені їхати, вони можуть мене спокійно відвести туди. Раніше такого не було. Якщо просив допомогу, вони просто пошлють далеко-далеко, і так...» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Колір шкіри – це зрозуміло. Ми не можемо пройти без цієї проблеми. Для нас це завжди буде великою проблемою. Завжди є люди, які не розуміють, що колір ні при чому. Ми – африканці, і у нас такий колір. І наша шкіра, вона така – вона темна. Азія також – у них шкіра така. Але проблема кольору, зараз вона... Вона завжди була і є. Тепер є нова дискримінація, яка є такою прихованою дискримінацією. Вона не дуже помітна – і ти її або бачиш, або не бачиш. Ось це те, що зараз відбувається в Україні. Але нема агресії. Така агресія була дуже давно, за старих часів, а зараз нова дискримінація... Вона така, дуже прихована» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 36-60)

«Бувають ситуації, коли батьки моїх друзів, причому навіть немолодих людей, до нас підходять і кажуть: «Ти розумієш, мені хотілося б, щоб у мене якщо що, якщо буде невістка, то щоб була світленька» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 36-60)

Мусульмани

Мусульмани зазначили, що вони відчують дискримінацію, але більшість із них, особливо молодші вікові групи, приписують це радше з причини зовнішнього вигляду/національних особливостей, ніж релігії. Мусульманський досвід такий:

- публічна мова ворожнечі – словесні коментарі через колір шкіри, одяг, мову, якою вони розмовляють, або нібито їхню близькість до ісламських терористів,
- дискримінація на роботі – респонденти зазначили, що у них є проблеми з працевлаштуванням, але радше тому, що їх сприймають як нерезидентів з незнайомими іменами/прізвищами, а не як людей іншої релігії,
- респонденти-чоловіки відзначили, що існує думка, що якщо жінка виходить заміж за мусульманина, то вона опиняється в становищі домашньої рабині.

Респонденти зазначили, що іноді вони почуваються некомфортно в громадах, де вони живуть, коли люди дивляться на них, як на терористів.

«Тобто хтось сміється з того, що у когось шкіра темна, хтось сказав своєю мовою щось, інший посміявся. Ну і за релігію теж. Люди не розуміють, що у всіх своя релігія, і це нормально» (група мусульман, 18-35)

«Я зустрів дуже багато людей, які не люблять темношкірих... взагалі багато хто не любить арабської мови, вони починають сміятися над цим» (група мусульман, 18-35)

«Всі вважають, що жінка, якщо вона вийшла заміж за мусульманина, то обов'язково куховарка, домогосподарка, рабиня там якась» «Всі вважають, що жінка, якщо вийшла заміж за мусульманина, то будь-куховарка, домогосподарка, рабиня там якась» (група мусульман, 36-60)

«Я народилася, я виросла в Україні, але навіть при пошуку роботи або при пошуку житла часто всі бачать не українське ім'я-прізвище, і всі відразу думають, що я іноземка, і, відповідно, не хочуть, припустимо, мене брати на роботу, або не хочуть здавати житло, якось от від початку одразу, не знаючи мене. Ну, ось, в основному, я б сказала, те, з чим я часто стикаюся – це ось ... зовнішність» (група мусульман, 18-35)

«Здебільшого пишуть в оголошеннях, що здають лише для слов'янській національності» (група мусульман, 36-60)

Кримські татари

Кримські татари не вважають себе дискримінованою групою, вони відчують дискримінацію лише в окремих випадках. Ті, хто говорить про дискримінацію, в основному мають на увазі своє життя до внутрішнього переміщення, наприклад, коли вони ходили до школи в Криму. Вони зазначають, що не відчують дискримінації на материковій Україні, радше навпаки: в деяких випадках вигідно бути кримським татариним.

Респонденти відзначають, що в громадах, де вони тепер живуть, вони почуваються досить комфортно, а якщо й трапляються непорозуміння, то не через національність чи релігію.

«Я живу тільки у Львові, я не жив у інших містах України, не знаю, як там. Я три роки тут вже живу. Я не стикався [з дискримінацією]. Навіть навпаки. Наприклад, на навчанні чи на роботі, коли люди дізнаються, що я з Криму, то вони проявляють більшу зацікавленість. Викладачі завжди в університеті відносяться з розумінням. Часто навіть мої одногрупники якось у свою сторону отримують дискримінацію, бо мені можуть навіть там щось пробачити і поставити бали вище. Тобто мені, навпаки, допомагають, це працює» (група кримських татар, 18-35)

«Тобто зараз, коли я працюю, то бога ради, на моїй роботі таких випадків немає. Коли навчалася в університеті, такі випадки були. Коли навчалася у школі – такі випадки також були. Тому що вчителі [говорили]: ось дівчинка, несхожа на інших, давайте їй оголосимо бойкот, що всі отримають 10 балів – хто не буде розмовляти зі мною» (група кримських татар, 18-35)

«Коли вчителька історії (ось чому я історію терпіти не можу досі), це був 6-7 клас, сказала, що татари – зрадники. Це була реальна історія із життя, ось. Ну, і далі по школі, університету були такі фрази» (група кримських татар, 36-60)

«Дискримінація у системі освіти. Досі в історії кримські татари – зрадники, кримські татари – розбійники, кримські татари – таке інше. І цим дітям, які зараз навчаються, вливають у голову те, що вливали за радянських часів і раніше» (група кримських татар, 18-35)

«У школі дитячий булінг. Зокрема, до кримських татар все одно ставляться так... пресують, можна сказати. Потім, у будь-якому разі, начебто все добре, спілкуємося, все нормально. Але все одно: «А ось ви! Ваші предки 400 років тому таке творили!». Хочеться сказати: «А ваші предки 70 років тому у складі НКВС брали участь у депортації кримського народу. Ви ж забули» (група кримських татар, 36-60)

Євреї

Представники єврейської громади не вважають себе групою, яка зазнає великої дискримінації, і кажуть, що за останні п'ятнадцять років ситуація значно покращилася. Більшість молодих євреїв спонтанно відповідають, що не зазнають дискримінації, але після підказки згадують такі випадки. Старші євреї кажуть, що дискримінація існує, але її прояви досить рідкісні. Євреї стикаються з такими типами дискримінації:

побутова дискримінація – представники єврейської громади посилаються на словесні образи чи недоречні жарти у своєму дитинстві з боку інших дітей, а в дорослому віці – з боку сусідів чи колег. Такі прояви трапляються не дуже часто, і респонденти вважають, що причинами їх є низька освіта та особливості вдачі окремих осіб;

дискримінація на роботі – один із респондентів зазначив, що його двічі просили звільнитися з роботи, коли роботодавцю ставало відомо, що він єврей. Декілька респондентів зазначили, що важко домовитися з роботодавцями про святкування національних єврейських свят і зробити їх вихідними. Говорячи про дискримінацію при працевлаштуванні, євреї радше зазначають вік чи стать;

публічна дискримінація – у разі великих єврейських зібрань, наприклад, у рамках публічних заходів, які влаштовують єврейські організації, приходили «націоналісти» та ображали словесно, відбувалися акти вандалізму щодо єврейських пам'яток. Респонденти також згадували про прояви мови ворожнечі в Інтернеті та соціальних мережах під час обговорення подій, пов'язаних з єврейською історією, або коли вони пов'язані лише з євреями;

Було кілька згадок про неправильне тлумачення чи неточність викладу історичних подій вчителями в школах, що призводило до образ євреїв з боку однокласників.

Респонденти зазначили, що вони досить комфортно почуваються в громадах, де живуть, і не бачать різниці у ставленні до них більшості сусідів, місцевої влади, загалом оточуючих.

«Зараз ніхто, останніх років 15 навіть мені не заїкався, не робив мені зауважень. Але в дитинстві було дуже важко і дуже, як би, знаєте самі... як от підлітки, ще й у 90-х, вони дуже жорстокі» (єврейська група, 18-35)

«Я стикався. По-перше, все життя над моїм батьком знущалися просто тому, що він єврей. Що змусило мене відчувати приналежність до єврейського народу. І зараз я подаю документи, щоб репатріюватися до Ізраїлю. І на своєму особистому досвіді теж неодноразово зустрічав... Тому стикаюся дуже часто. Не соромлюсь і пишаюся тим, що я належу до єврейського народу» (єврейська група, 18-35)

«Всіляко проявляється. Постійне невдоволення, постійно якісь звинувачення на мою адресу та моєї родини. Все не так. Все не те. Найменше... і такий одразу негатив, і все. І заперечення всього. Це те, що сусідки стосується» (єврейська група, 36-50)

«Теж у мене було, скажімо так, двічі. Як тільки дізнавалися, якої я національності, до якої релігії я належу – все, знаходили привід і протягом місяця: “Пиши заяву”» (єврейська група, 46-60)

«В іншій школі було з дітьми таке, що приходили вони і казали: “А що це нам вчителька розповідає, що євреї Христа розініяли?”. Я дзвонила вчительці і говорила: “Хто вас цього навчив?”» (єврейська група, 36-60)

Люди іншого громадянства (іммігранти)

Люди іншого громадянства зазнають дискримінації через іншу національність або «расу». Інший статус громадянства сам по собі створює лише бюрократичні перепони. Наприклад, респонденти зазначили, що у них виникали проблеми з отриманням COVID сертифікатів.

«Десь треба більше побігати, позбирати довідки для того, щоб вступити [до навчального закладу]. Десь коли мої однолітки, однокласники могли онлайн заповнити документи на здачу ЗНО, мені доводилося в кожен університет, куди я подаю документи, їздити, вручну писати багато паперів» (люди іншого громадянства, 18-35)

«Ми не інтегровані в суспільство... Наприклад, наші види на постійне місце проживання у додатку Дія не реєструються, тому ми не можемо отримати Covid-сертифікати – ні зовнішні, ні внутрішні. Якщо будуть поїздки за кордон по QR-кодах, то це буде вже проблема. Тому що у паперовому вигляді його неможливо отримати, бо тоді це буде просто папір від лікаря, і все» (люди іншого громадянства, 36-60)

Люди з інвалідністю

Хоча люди з інвалідністю зазначають, що вони не дуже страждають від дискримінації, оточуючі сприймають їх як одну з найбільш цільових груп. Були названі такі ситуації:

- публічна мова ворожнечі – коментарі щодо зовнішнього вигляду, часто з боку дітей; і респондентів засмучує той факт, що дорослі не роблять зауваження, не виправляють таку поведінку;
- дискримінація на роботі – у разі втрати працездатності люди часто разом із нею втрачають і роботу. З іншого боку, державний захист людей з інвалідністю, наприклад, обов'язкові квоти на працевлаштування, на думку респондентів, функціонує добре;
- найбільше занепокоєння викликає навчання дітей з обмеженими можливостями, яких школа сприймає як тягар і які стикаються з образливими словесними коментарями з боку інших дітей, а іноді й вчителів. Діти з обмеженими можливостями також часто відсторонені від спілкування з іншими дітьми, які не хочуть з ними бавитися, проводити з ними час, а дорослі не виправляють таку поведінку.

Респонденти зазначили, що фізичне середовище в населених пунктах, де вони живуть, не дуже дружнє до них – їм важко пересуватися високими тротуарами без пандусів, дістатися до будівель/ громадського транспорту, хоча деякі з них зазначали, що ситуація поступово покращується.

«Я з боку людей більше на вулиці... принаймні я більше стикалася там з допомогою, ніж з дискримінацією, наприклад, от тим же місцем поступитися, допомогти піднятися, люди в цьому плані якось більш чуйні» (група людей з інвалідністю, 36-60)

«У мене дитина з інвалідністю, з ментальними порушеннями. Він наразі вчиться у спецшколі. У нас кожна дитина має право на освіту. Але виходить, що не зовсім кожна і не зовсім на якісну освіту. В мого сина синдром Дауна. У нього проблеми з поведінкою. І одразу: «Ви хочете скинути його. Він не підлягає навчанню». Я розумію, я до них кажу, що: «Ви повинні створити умови. – Він не для нашої школи». А для чого він? Є знайомі, яким взагалі відмовляють в спеціалізованих школах. Замість того, щоб створювати умови, цих дітей просто футболять. В такому плані. Не створюють нормальних програм, нормальних програм реабілітації і навчання. А так все для галочки, на папері» (група людей з інвалідністю, 18-35)

«Їх більше бояться, цураються. Навіть якщо у дворі на дитячому майданчику дитина з інвалідністю гуляє разом із рештою дітей, то батьки, я думаю, якось цураються, забирають своїх дітей. Щоб дитина не бачила не дуже приємних, на їх погляд, людей. Бояться, що діти це якось сприймуть... я не знаю, з чим це пов'язано... Я сама до цієї групи не належу, я толерантно ставлюся до таких людей, просто зі співчуттям, хоча співчуття тут не допоможе у цьому сенсі» (люди іншого громадянства, 36-60)

Жінки

На думку респондентів, жінки в Україні зазнають дискримінації щодо умов працевлаштування та заробітної платні. Роботодавці неохоче беруть на роботу молодих жінок, бо бояться, що вони підуть у декретну відпустку чи багато часу сидітимуть з маленькими дітьми на лікарняному. Жінки середнього і старшого віку відчують невпевненість щодо стабільності свого працевлаштування, але вони радше говорять про вік, ніж про гендерну дискримінацію. Сексуальні домагання набувають форм дискримінації, від яких страждають жінки.

«Щодо заробітних плат, кажуть, що чоловіки за ту саму роботу зазвичай, і в Україні, в том числі, отримують більшу заробітну плату, ніж жінки. Це і дискримінація і в стосунках сімейних, коли жінка має і працювати, і виховувати дітей, і займатися домашньою роботою» (група жінок, 18-35)

«Якщо жінка мало заробляє і переважно займається дітьми, то, звичайно, вона буде дискримінована» (група жінок, 36-60)

Російськомовні люди, які погано знають українську

Говорячи про мовну дискримінацію, респонденти здебільшого посилаються на випадки, коли вживання української мови регулюється законодавством, наприклад, у сфері послуг, працевлаштування в органах державної влади, що вимагає знання української мови. Крім таких ситуацій, було лише кілька згадок про висміювання через російську мову:

«А ось вона говорить чисто російською мовою». Це, звісно, гарно звучить. І все одно її ніби... підсміюються над нею і підшпилюють саме за російську мову» (російськомовні, які погано знають українську, 18-35)

4. Сприйняття ефективності існуючих заходів та інституцій, відповідальних за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті: результати якісного опитування

Згідно дослідження, більшість людей, які зазнають дискримінації, не звертаються за допомогою, бо не бачать результатів таких звернень або навіть не знають, до кого звернутися в таких випадках. Слід також зазначити, що більшість людей просто не знають своїх прав. ЛГБТІ більш згуртовані та прагнуть боротися за свої права, ніж інші цільові групи, вони звертаються до влади, співпрацюють із Офісом Омбудсмена та залучають адвокатів для підтримки жертв дискримінації та відстоювання своїх прав.

«...всі ми говорили тут про те, що стикаємося з дискримінацією, – куди і до кого ми звертаємось, хто не звертається, хто не знає, куди звернутися. Будемо казати, що у нас слабо розвинений інститут правової допомоги, як то кажуть... от куди людина може звернутися, де їй дадуть консультацію, що далі робити, який алгоритм дій і таке інше. Це просто останнім часом у нашій країні почали проходити такі речі, як-от добиватися чогось через суд» (люди іншого громадянства, 36-60)

«Оскільки ми маємо добрі зв'язки з нашою омбудсменшою, уповноваженою з прав людини, ми з нею сконтактували, вона писала, туди зверталася. Звичайно, дівчинка далі не пішла працювати, це зрозуміло, але їх [роботодавців], скажімо так, по голівці не погладили. І потім через тиждень їй зателефонували і вибачилися просто» (група ЛГБТІ, 18-35)

На думку респондентів, основними причинами незвернення за допомогою у ситуаціях дискримінації та злочинів на ґрунті ненависті є:

- недостатнє знання того, що таке дискримінація та злочини на ґрунті ненависті,
- відсутність доказів,
- недостатня обізнаність із законами, які гарантують засоби правового захисту,
- відсутність покарання, навіть коли справа передається до суду (наприклад, перекваліфікація справ із злочинів на ґрунті ненависті на хуліганство, якщо злочин не є тяжким),
- відсутність інформації про громадські організації, які можуть надати допомогу,
- упередженість, корупція та бездіяльність влади та правоохоронних органів загалом – вони не виконують належним чином свої обов'язки.

«Ми би зверталися, йшли би, але куди іти? Кажіть. В міліцію ідеш – слова не маєш, ідеш до мера, там теж не маєш слова. Куди іти, до кого іти?!?» (група ромів, 36-60)

«Тут навіть громадянин не має права захистити себе. Про що вже говорити, коли йдеться про іноземців?» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Тут, якщо готовий платити гроші, вони тобі допоможуть. Якщо ні, то нічого не буде» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Я думаю, ні для кого не секрет, що це все корумповано» (група ЛГБТІ, 36-60)

«У поліцію йдуть люди, які не знають взагалі нічого. Їм дають значок і відеокамеру, і вперед» (група мусульман, 36-60)

«Якщо тяжкий злочин, то, виходить так, що реагують, певна річ. А якщо такі, скажімо, адміністративного характеру, мені здається, що ні» (люди іншого громадянства, 18-35)

«... вони [поліція] не хочуть робити статтю 161 по злочину на ґрунті ненависті... Зараз над цим працює дуже крута адвокатка, яка працює саме з ЛГБТ-тематикою, і на даний момент, наскільки я розумію, у них триває це досудове розслідування. Дай Боже, щоб була хоч якась стаття, вони все одно хочуть хуліганство і так далі, але я думаю, що вона може чогось домогтися» (група ЛГБТІ, 18-35)

Говорячи про зменшення наслідків дискримінації, респонденти рекомендують ігнорувати кривдників, не звертати на них уваги і бути самодостатнім. Вони також вважають, що корисно контактувати зі ЗМІ та правозахисниками, щоб оприлюднити випадки дискримінації.

«Я вирішила для себе, що залишуся такою, якою я є, я допрацюю відповідально, щоб потім мені не було за себе соромно, за свою роботу» (єврейська група, 36-60)

«Найоптимальніше – це ігнорувати. Тому що ти нікого ні в чому не переконаєш. Мені здається, має минути час. І все-таки я вважаю, що молодше покоління є більш толерантним, і, напевно, і до цього прийде, що на це нормально реагуватимуть, має просто спливати якийсь час» (група ЛГБТІ, 36-60)

«Коли телебачення долучається, то одразу підключається і поліція, і СБУ, і прокуратура» (група мусульман, 36-60)

Респонденти вважають, що допомогти зменшити прояви дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті можуть такі заходи:

– **удосконалення нормативно-правової бази та підвищення її ефективності** шляхом:

- організації тренінгів для правоохоронних органів (передусім, поліції) з метою зниження рівня упередження та підвищення рівня обізнаності щодо дискримінації, розпалювання ненависті та злочинів на ґрунті ненависті;
- розробки механізмів контролю, можливості подання скарг у разі ігнорування звернень жертв дискримінації;
- популяризації історій успіху, коли жертви мови ворожнечі, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації захистили свої права;

– **публічні кампанії для підвищення обізнаності громадян про поняття мови ворожнечі, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації та про алгоритм дій у таких ситуаціях;**

– **поширення загальнодоступної інформації про установи/організації, які надають консультації та підтримку у ситуаціях розпалювання ненависті, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації, а також про телефони довіри;**

– **розробка антидискримінаційних програм для освітніх та навчальних організацій;**

– **організація міжкультурних заходів та активностей (щоб навчити людей поважати інші культури);**

– **руйнування стереотипів про різні групи населення шляхом проведення масштабних інформаційних кампаній; поширення інформації про видатних людей із цих груп.**

«Мають бути розроблені законодавчі нормативні акти, яких мають дотримуватися, їх мають контролювати. І поки не буде контролю, природно, вони не будуть дотримуватися. І, відповідно, має бути покарання. Тому що за порушення будь-якого закону має бути визначене покарання. І тоді весь цей механізм працюватиме, його сприйматимуть» (єврейська група, 36-60)

«А от куди звертатися, якщо тебе дискримінують за якимись ознаками, та сама віра і колір шкіри, я, наприклад, особисто не знаю. Чому я не можу й порадити, але хотілося б знати, хотілося б якусь інформацію, куди можна звернутися» (група мусульман, 18-35)

«Побільше, побільше якихось соціальних роликів, не знаю, може, реклама, якісь короткометражні фільми» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«Реально потрібно, щоб були якісь спільноти, бо одна людина не може і закони знати, тим більше, якщо іще щоденні... І щоб реальна була підтримка, куди можна звернутися і за юридичною консультацією. Самому оббивати пороги державних установ важко» (люди іншого громадянства, 18-35)

«А поки це все просто на папері, то пуття не буде ніякого» (група людей з інвалідністю, 18-35)

«Єдиний варіант, який я бачу, – навчити дітей. Я розумію, що це нескоро. Може, це через 30-40 років. Але єдиний варіант, на мою думку, найголовніший в управлінні в кожній країні – це Міністерство освіти. Це, скажімо, буде довго, але все одно це навчить тих людей, які в майбутньому керуватимуть країною» (люди іншого громадянства, 36-60)

Більшість респондентів зазначили, що толерантність до різних людей необхідно виховувати в сім'ї ще з дитинства.

«... якщо мама скаже дитині, що ця людина є нижча, то дитина росте і так думає. А якщо вдома батьки знають, як виховати, щоби дитина мала інформацію, що є різні народи, різні нації – це дуже допомагає» (люди, дискриміновані за ознакою «раси», 18-35)

«... щось зробити, щоб об'єднати дітей, щоб українські діти не обзивали... ромських, та це від сім'ї залежить, а не від влади» (група ромів, 18-35)

5. Сприйняття різноманітності, дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті: кількісне опитування

Нижче наведені результати кількісного опитування, розподілені за ключовими темами.

Спілкування з різними групами

За результатами опитування, переважна більшість респондентів щодня спілкується з жінками, чоловіками, україномовними та російськомовними громадянами. Близько половини респондентів щонайменше щомісяця регулярно спілкуються з представниками єврейської громади та людьми з інвалідністю. При цьому переважна більшість респондентів ніколи не спілкується з людьми азійського походження, чорношкірими людьми, кримськими татарами чи іншими мусульманами, ромами та ЛГБТІ.

Таблиця 5.1 Як часто у повсякденному житті ви спілкуєтеся з цими групами людей?						
	Щодня	Щотижня	Щомісяця	Раз на рік чи рідше	Ніколи	Важко сказати, не можу оцінити
Жінки	88%	3%	1%	1%	4%	3%
Чоловіки	87%	3%	1%	1%	5%	3%
Україномовні люди	82%	6%	2%	1%	6%	3%
Російськомовні люди	63%	14%	9%	3%	7%	4%
Євреї	18%	14%	15%	11%	25%	17%
Люди з інвалідністю	8%	18%	26%	23%	15%	11%
Роми	1%	4%	7%	26%	56%	6%
Люди азійського походження	1%	3%	7%	17%	64%	9%
Чорношкірі люди	1%	1%	3%	14%	75%	6%
Кримські татари	0%	1%	3%	14%	71%	11%
Мусульмани (крім кримських татар)	0%	3%	6%	15%	67%	9%
ЛГБТІ (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	0%	1%	2%	5%	72%	20%

Прийняття дітей різних груп

Прийняття респондентами дітей різних груп як однокласників своїх дітей пов'язане із загальним досвідом спілкування з різними групами. Найвищий рівень нетерпимості зафіксований до дітей ЛГБТІ та ромів – близько третини респондентів не прийняли б їх як однокласників своїх дітей. Сприйняття дітей з інших груп, з якими більшість респондентів ніколи не спілкується, є вищим, але все ж від 9% до 14% не прийняли б їх як шкільних товаришів своїх дітей. 3-6% респондентів не прийняли б дітей найбільш «поширених» груп, тобто євреїв та людей з інвалідністю.

Загалом більшість респондентів (61%) прийняли б навчання своїх дітей разом з дітьми всіх дискримінованих груп, зазначених в опитуванні.

Таблиця 5.2

Чи були б Ви проти, якби представники таких груп навчались разом із Вашою дитиною ?

	Проти	Не проти	Не знаю
ЛГБТІ (лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	30%	54%	16%
Роми	29%	59%	12%
Мусульмани (крім кримських татар)	14%	78%	9%
Чорношкірі люди	12%	79%	9%
Люди азійського походження	11%	80%	9%
Кримські татари	9%	85%	7%
Євреї	6%	88%	6%
Російськомовні люди	5%	91%	4%
Люди з інвалідністю	5%	91%	5%
Україномовні люди	3%	94%	3%

Оцінка груп, які мають переваги чи перебувають в уразливому становищі

Респонденти сприймають людей з інвалідністю (46%) та ЛГБТІ (40%) як найуразливіші групи в українському суспільстві. Майже кожен третій респондент (31%) вважає, що представники ромської громади перебувають в уразливому становищі в українському суспільстві, а кожен четвертий (24%) – що чорношкірі люди є уразливими. При цьому від 56% до 70% респондентів вважають, що роми, чорношкірі люди, кримські татари, люди азійського походження, мусульмани, євреї не мають ані переваг, ані перебувають в уразливому становищі в українському суспільстві, а це означає, що існує досить низька обізнаність про дискримінацію чи визнання дискримінації, з якою ці групи стикаються в Україні. Україномовних людей і чоловіків сприймають як тих, хто має досить вигідне становище в суспільстві, на думку 30% та 24% респондентів, відповідно.

Таблиця 5.3

Загалом як ви вважаєте, представники тих груп, що зазначені нижче, мають в українському суспільстві переваги чи перебувають в уразливому становищі?

	Уразливе становище	Переваги	Ні те, ні інше, нейтрально	Не знаю
Люди з інвалідністю	46%	9%	39%	6%
ЛГБТІ (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	40%	1%	43%	16%
Роми	31%	2%	56%	10%
Чорношкірі люди	24%	1%	62%	13%
Кримські татари	16%	2%	68%	14%
Люди азійського походження	15%	1%	70%	15%
Мусульмани (крім кримських татар)	14%	1%	70%	15%
Жінки	14%	19%	61%	6%
Російськомовні люди	13%	16%	64%	7%
Євреї	10%	9%	69%	12%
Україномовні люди	7%	30%	58%	6%
Чоловіки	5%	26%	63%	6%

Поширеність мови ворожнечі

Найбільша частка респондентів рідко чи часто чули зневажливі слова на адресу представників ромської громади (46%) та ЛГБТІ (42%). Приблизно кожен четвертий респондент чув образливі слова на адресу чорношкірих людей, євреїв, людей з інвалідністю (від 23% до 27%). Майже кожен п'ятий респондент чув такі висловлювання на адресу мусульман та людей азійського походження (17–18%). Респонденти частіше чули зневажливі слова на адресу жінок, ніж чоловіків (19% проти 15%) і російськомовних людей, ніж україномовних (23% проти 17%).

Таблиця 5.4

За останні 12 місяців Ви коли-небудь чули, як хтось у повсякденному житті вживав зневажливі слова щодо цих груп людей? Якщо так, то як часто – дуже часто, часто, рідко?

	Дуже часто/ Часто	Рідко	Ніколи	Важко сказати, не можу оцінити
ЛГБТІ (лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	20%	22%	45%	14%
Роми	15%	31%	44%	9%
Російськомовні люди	7%	16%	70%	7%
Євреї	5%	18%	66%	11%
Чорношкірі люди	5%	22%	62%	11%
Жінки	5%	14%	73%	8%
Люди з інвалідністю	4%	20%	68%	8%
Чоловіки	4%	11%	77%	8%
Україномовні люди	4%	13%	75%	7%
Люди азійського походження	3%	14%	71%	13%
Мусульмани (крім кримських татар)	2%	16%	71%	11%
Кримські татари	2%	10%	77%	11%

Канали поширення мови ворожнечі

Респонденти, які чули образливі слова щодо будь-якої групи протягом останніх 12 місяців, зазначають, що це відбувалося переважно під час приватних розмов (66%) та в громадських місцях (52%). Приблизно кожен сьомий респондент зазначив, що такі слова вживались у телепрограмах та соціальних мережах. Найменше згадували пресу та радіо як джерела образливих слів на адресу будь-якої групи.

Таблиця 5.5

Де ви чули ці образливі слова?

(% тих, хто чув мову ворожнечі за останні 12 місяців, N = 1163)

У приватних розмовах	66%
У громадських місцях	52%
По телевізору	16%
У соціальних мережах (Фейсбук, Ютюб, Інстаграм)	14%
На веб-сайтах, крім соціальних медіа	4%
По радіо	2%
У друкованій пресі	1%
Інше	0%
Не пам'ятаю	5%

Джерела мови ворожнечі

Переважна більшість респондентів, які чули образливі слова, вказують, що чули їх від звичайних людей (93%). Крім того, 7% учасників чули такі слова від громадських діячів, 6% – від журналістів, 3% – від посадовців центральних органів влади та 3% – від посадовців місцевого самоврядування. Якщо брати загальну кількість випадків за 100%, то у 83% випадків образливі слова звучали від звичайних людей і в 17% – від громадських діячів, посадовців, журналістів.

Таблиця 5.6

Від кого ви чули ці образливі слова?

(%тих, хто чув мову ворожнечі за останні 12 місяців, N = 1163)

Від звичайних людей	93%
Від громадських діячів	7%
Від журналістів	6%
Від посадовців центральних органів влади	3%
Від посадовців органів місцевого самоврядування	3%
Не пам'ятаю	5%

Поширеність злочинів на ґрунті ненависті

Найбільше за останні 12 місяців респонденти знають про випадки насильницьких дій та знищення майна, спрямовані проти ромів (9%) та ЛГБТІ (7%). 5% респондентів також чули про такі випадки щодо жінок. Випадки насильницьких дій чи нищення майна, спрямовані проти інших цільових груп, є менш відомими: 4% чули про те, що хтось вчинив таке проти кримських татар, російськомовних людей, чорношкірих людей та чоловіків. Випадки насильницьких дій або нищення майна, спрямовані проти євреїв, мусульман або людей азійського походження, є найменш відомими (лише 2% респондентів зазначають це).

Таблиця 5.7

За останні 12 місяців ви коли-небудь чули у повсякденному житті, щоб хтось нищив майно або чинив насильницькі дії проти людей цих груп? Якщо так, то щодо представників якої групи?

Роми	9%
ЛГБТІ (лесбійанки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	7%
Жінки	5%
Кримські татари	4%
Російськомовні люди	4%
Чорношкірі люди	4%
Чоловіки	4%
Україномовні люди	3%
Люди з інвалідністю	3%
Євреї	2%
Мусульмани (крім кримських татар)	2%
Люди азійського походження	2%

Поширеність дискримінації

38% респондентів вважають, що дискримінація в Україні дуже поширена або зазвичай має місце, тоді як 45% вважають, що зазвичай це доволі рідко трапляється. А 17% вважають, що дискримінації немає зовсім.

Впевненість у відсутності дискримінації в Україні, можливо, можна пояснити відносною однорідністю українського суспільства (як ми бачили вище, переважна більшість респондентів ніколи не спілкується з людьми азійського походження, чорношкірими людьми, кримськими татарами чи іншими мусульманами, ромами та ЛГБТІ) та недостатнім рівнем обізнаності з поняттями дискримінації. Як правило, 9-22% респондентів не можуть сказати, дискримінується певна група чи ні (див. таблицю 5.9). Лише 8% респондентів знають про закони, які захищають від дискримінації (див. таблицю 6.1)

Таблиця 5.8

Загалом, наскільки, на вашу думку, є поширеною дискримінація в Україні?

Дискримінація – це несправедливе або упереджене ставлення до людей та груп за такими ознаками, як раса, стать, вік, етнічне чи національне походження, громадянство, релігія, мова чи сексуальна орієнтація.

Дуже поширена	4%
Зазвичай має місце	34%
Зазвичай доволі рідко трапляється	45%
Немає зовсім	17%

Поширеність дискримінації за цільовими групами

На думку респондентів, найбільш дискримінованими групами в Україні є представники ромської громади (65% визнали дискримінацію цієї групи), ЛГБТІ та люди з інвалідністю (56%). Дискримінація російськомовних людей визнається частіше, ніж дискримінація україномовних – 33% проти 26%. Крім того, респонденти частіше визнають дискримінацію жінок, ніж чоловіків, – 33% (зокрема, це зазначили 35% жінок і 30% чоловіків) проти 24% (немає гендерних відмінностей в оцінках).

Таблиця 5.9

Наскільки дискримінація в Україні поширена у стосунку до людей, що належать до таких груп:

	Дуже поширена	Зазвичай має місце	Зазвичай доволі рідко	Немає зовсім	Важко сказати, не можу відповісти
ЛГБТІ (лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	9%	27%	20%	24%	20%
Роми	6%	30%	29%	25%	10%
Люди з інвалідністю	3%	24%	29%	36%	9%
Жінки	3%	11%	19%	58%	9%
Чорношкірі люди	3%	16%	24%	40%	19%
Російськомовні люди	3%	11%	19%	59%	9%
Україномовні люди	2%	8%	16%	64%	10%
Чоловіки	2%	8%	14%	67%	9%
Євреї	2%	10%	18%	54%	17%
Люди азійського походження	2%	11%	17%	49%	22%
Мусульмани (крім кримських татар)	1%	10%	18%	48%	22%
Кримські татари	1%	10%	16%	51%	22%

Поширеність дискримінації за сферами життя

40% респондентів зазначають, що найбільш помітною є дискримінація у сфері працевлаштування, кожен четвертий респондент вважає, що дискримінація присутня у повсякденному житті (27%), охороні здоров'я (24%) та освіті (23%). Найменші частки респондентів вказують на дискримінацію у громадському житті (18%) та у можливостях дозвілля і доступу до культурного життя (15%). 14–21% респондентів не змогли визначитись з наявністю дискримінації в різних сферах, що свідчить про досить низьку обізнаність з цим поняттям.

Таблиця 5.10

Наскільки поширена в українському суспільстві дискримінація у таких сферах:

	Дуже поширена	Зазвичай має місце	Зазвичай доволі рідко	Немає зовсім	Важко сказати, не можу відповісти
Працевлаштування	8%	32%	23%	22%	16%
Охорона здоров'я	5%	19%	22%	38%	16%
Повсякденні життєві ситуації	4%	23%	28%	31%	14%
Освіта	4%	19%	23%	37%	17%
Громадське життя	3%	15%	17%	44%	21%
Можливості дозвілля, доступ до культурного життя	2%	13%	16%	48%	21%

Підтримка дискримінованих груп

Найвищу підтримку респонденти зазвичай висловлюють щодо заходів боротьби з дискримінацією людей з інвалідністю та жінок (79% та 77% відповідно). Найменшу підтримку отримали заходи та дії, спрямовані на боротьбу з дискримінацією ЛГБТІ та представників ромської громади, які вважаються найбільш дискримінованими групами (46% та 52% відповідно).

Таблиця 5.11

Чи підтримуєте ви боротьбу з дискримінацією цих груп?

Люди з інвалідністю	79%
Жінки	77%
Україномовні люди	75%
Чоловіки	75%
Російськомовні люди	70%
Кримські татари	68%
Євреї	65%
Чорношкірі люди	63%
Мусульмани (крім кримських татар)	62%
Люди азійського походження	61%
Роми	52%
ЛГБТІ (лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали)	46%

6. Сприйняття ефективності існуючих заходів та інституцій, відповідальних за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті: результати кількісного опитування

Обізнаність із законами про протидію дискримінації

Лише 8% респондентів знають про закони, які захистили б їх від дискримінації, переважна більшість або нічого не знають про такі закони (52%), або гадають, що такі закони є, але вони не дуже добре в цьому розуміються (40%).

Таблиця 6.1

Чи ви знаєте якісь закони, що захищали би вас від дискримінації?

Так, звичайно	8%
Гадаю, такі закони є, але я не дуже добре в цьому розуміюся	40%
Ні, я нічого не знаю про такі закони	52%

Оцінка ефективності боротьби з дискримінацією

Лише 8% респондентів вважають, що Україна докладає достатньо зусиль для боротьби з дискримінацією. Близько половини респондентів вважають, що Україні варто докладати більше зусиль. Слід зазначити, що 42% респондентів не мають певної думки про те, чи достатньо зусиль Україна докладає для боротьби з дискримінацією.

Таблиця 6.2

На вашу думку, Україна докладає достатні зусилля для боротьби з дискримінацією?

Так, зусиль достатньо	8%
Україна робить певні кроки, але потрібно робити більше	17%
Для боротьби з дискримінацією робиться не дуже багато	16%
Ні, того, що робиться у цьому напрямку, абсолютно не вистачає	18%
Важко сказати, не маю певної думки	42%

Оцінка зусиль інституцій у боротьбі з дискримінацією

За словами респондентів, найбільший внесок у боротьбу з дискримінацією вкладають українські громадські організації та активісти, ЗМІ, церква¹⁶ (більшість респондентів мають на увазі православну чи греко-католицьку церкву), Офіс Омбудсмена (зазначили 24–32% респондентів). Неоднозначну думку найчастіше висловлюють про поліцію та ЗМІ: 23–24% респондентів сприймають їх як таких, хто одночасно бореться та сприяє дискримінації, тимчасом як інші інституції отримують таку оцінку у менше ніж 20% респондентів. Слід зазначити, що відносна більшість (42%) не може оцінити внесок Офісу Омбудсмена в боротьбу з дискримінацією або її сприяння.

Таблиця 6.3

Нижчезгадані інституції борються з дискримінацією, сприяють дискримінації, і те й інше, ні те ні інше?

	Борються з дискримінацією	Сприяють дискримінації	І те й інше (інколи борються, інколи сприяють)	Ні те, ні інше	Сприяють дискримінації
Українські громадські організації, активісти	32%	5%	16%	18%	28%
ЗМІ	29%	7%	24%	16%	25%
Церква	27%	6%	12%	24%	31%
Офіс Омбудсмена	24%	3%	12%	19%	42%
Центри соціальних служб	21%	5%	13%	26%	34%
Міністерство соціальної політики України	20%	5%	16%	28%	32%
Поліція	20%	8%	23%	26%	23%
Міністерство освіти і науки України	19%	5%	16%	29%	31%
Суди	18%	8%	18%	28%	28%
Державна служба зайнятості	15%	6%	16%	29%	35%
Верховна Рада України	14%	9%	19%	30%	29%
Політичні партії	11%	9%	19%	30%	31%

16. Сприйняття церкви в цій ролі може здатися нерелевантним, оскільки церква в Україні виступає за традиційні гендерні ролі та гетеросексуальну орієнтацію, але поряд із волонтерами та армією церква має найвищий рівень довіри в Україні.

Визначення основних інституцій у боротьбі з дискримінацією

Оцінюючи основний внесок інституцій у боротьбу з дискримінацією, респонденти найчастіше називали громадські організації та активістів (24%), далі йшли ЗМІ (19%). Офіс омбудсмена отримав таку ж частку відповідей, що й церква (15%), тоді як поліцію та суди згадали лише 11% і 7% респондентів, можливо, через низьку довіру до цих інституцій.¹⁷

Близько половини респондентів вважають, що жодна із згаданих інституцій не сприяє боротьбі з дискримінацією, або не можуть відповісти на запитання, що іще раз свідчить про недостатню обізнаність у цьому питанні.

Таблиця 6.4
Які інституції роблять значний внесок у боротьбу з дискримінацією?

Українські громадські організації, активісти	24%
ЗМІ	19%
Церква	15%
Офіс Омбудсмена	15%
Міністерство соціальної політики України	12%
Поліція	11%
Центри соціальних служб	11%
Міністерство освіти і науки України	9%
Суди	7%
Державна служба зайнятості	5%
Верховна Рада України	5%
Політичні партії	4%
Жодні \ важко сказати	48%

Довіра до захисту держави

Лише кожен третій респондент (37%) має повну або певний рівень довіри до держави як до захисника від дискримінації. Натомість дві третини респондентів не довіряють державі або мають сумніви щодо того, що держава є надійним захисником від дискримінації.

Таблиця 6.5
Наскільки ви впевнені, що держава захистить вас від дискримінації?

Впевнені, ви повністю довіряєте державі	7%
Не зовсім впевнені	30%
Радше не впевнені, ніж упевнені	32%
Ні, не впевнені, ви не довіряєте державі	32%

17. Український центр європейської політики (2020), Світове дослідження цінностей в Україні 2020: резюме аналітичного звіту, Київ: Український центр європейської політики, с. 23. http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf

Знання прав у випадку дискримінації

Лише 13% респондентів впевнені у власній обізнаності щодо своїх прав у випадку, якщо вони стануть жертвою дискримінації. Близько половини респондентів вагаються у власній обізнаності про свої права, а 40% зазначають, що не знають своїх прав у такій ситуації.

Таблиця 6.6

У випадку, якщо ви були чи можете стати жертвою дискримінації, чи знаєте ви свої права?

Так, знаю	13%
Недостатньо знаю	48%
Ні, я не знаю своїх прав	40%

Інституції, до яких звертаються у випадках дискримінації

У випадку, якщо респонденти стануть жертвами дискримінації, вони найчастіше звертатимуться по допомогу до поліції (37%) та за юридичної допомоги чи до адвокатів (31%). Хоча респонденти висловили більшу довіру до громадських організацій та Омбудсмена як до тих, хто бореться з дискримінацією, лише 13% та 9% відповідно звернулися б до них за допомогою у випадку, якби стали жертвою дискримінації.

Слід зазначити, що майже кожен третій респондент не звернувся б по допомогу до жодної із зазначених інституцій, оскільки вважають, що це не мало б сенсу.

Таблиця 6.7

У випадку, якщо ви станете жертвою дискримінації, куди би ви звернулися по допомогу?

Поліція	37%
Юридична допомога, адвокати	31%
Суд	18%
Громадські організації	13%
ЗМІ	10%
Офіс Омбудсмена	9%
Політичні партії	3%
Інше	1%
Не знаю	11%
Нікуди не зверталися б, бо це не має сенсу	29%

Поінформованість про свої права у випадках вживання мови ворожнечі

Кожен четвертий респондент знає, що робити, якщо посадовці вживають образливі слова щодо них чи їхньої групи, ще 24% вагаються стверджувати, що вони повністю усвідомлюють свої права в такій ситуації. Половина респондентів (52%) не знають своїх прав у таких ситуаціях.

Таблиця 6.8

Чи знаєте ви свої права, якщо чиновник або представник державної організації вживатиме образливі слова щодо вас чи інших груп?

Так, звичайно	24%
Знаю, але не скористаюсь цими правами	24%
Ні, я не знаю своїх прав	52%

Установи, до яких можна скаржитися у випадках мови ворожнечі

Якщо посадовці вживають образливі для респондентів слова, то останні найчастіше зверталися би по допомогу до поліції (33%), а також по юридичну допомогу та до адвокатів (27%). Кожен четвертий респондент (21%) написав би скаргу в організацію, де працює посадовець, який вживав образливі слова. Лише 16% звернулися б за допомогою до суду, а 11% звернулися б до громадських організацій. Більше того, кожен третій респондент (32%) не звернувся б по допомогу до згаданих установ, оскільки не бачить у цьому сенсу.

Таблиця 6.9

Якби чиновник або представник державної організації вжив образливі для вас слова, де б ви шукали допомоги, куди б звернулися?

Поліція	33%
Юридична допомога, адвокати	27%
Будете писати скаргу в організацію, де працює посадовець	21%
Суд	16%
Громадські організації	11%
ЗМІ	9%
Офіс Омбудсмен	6%
Політичні партії	2%
Інше	0%
Не знаю	8%
Нікуди не зверталися б, бо це не має сенсу	32%

7. Ключові результати

Більшість респондентів кількісного опитування (61%) прийняли б навчання своїх дітей разом із дітьми всіх дискримінованих груп, згаданих в опитуванні, але близько третини респондентів не прийняли б дітей ромів та ЛГБТІ як однокласників своїх дітей.

Більшість респондентів фокус-груп підтримують концепцію різноманітності та «життя разом», але роблять виняток для представників ромської громади, яких вони не хотіли б зустрічати у своєму оточенні. Це свідчить про дуже високий рівень ворожості, зокрема до представників ромської громади.

Більшість респондентів розуміють дискримінацію як порушення прав, нерівність, ставлення на основі упереджень, приниження та насильство на ґрунті належності до певної групи. Водночас деякі респонденти сприймають законодавчі обмеження як дискримінацію (наприклад, законодавчі обмеження для іноземців, обов'язкове використання української мови у сфері обслуговування та державному секторі тощо).

Більше половини респондентів стверджують, що дискримінація в Україні «загалом не дуже присутня» (45%) або «відсутня взагалі» (17%). Впевненість, що в Україні майже немає дискримінації, можна пояснити відносною однорідністю українського суспільства (переважна більшість респондентів ніколи не спілкується з людьми азійського походження, чорношірими людьми, кримськими татарами чи іншими мусульманами, ромами та ЛГБТІ) та недостатнім рівнем обізнаності з поняттям дискримінації (зокрема, 9–22% респондентів не можуть сказати, дискримінується певна група чи ні; лише 8% респондентів знають про закони, які захищають від дискримінації).

Більшість цільових груп (за винятком ЛГБТІ та ромів) зазначили, що почуваються досить комфортно у своїх громадах і не відчувають проблем у спілкуванні з оточуючими людьми. При цьому 38% респондентів вважають, що дискримінація дуже поширена або зазвичай має місце в суспільстві.

Найчастіше респонденти вважають, що дискримінація присутня у сфері працевлаштування (40%). Учасників фокус-груп також найбільше хвилює дискримінація в цій сфері. Водночас багато респондентів відчувають дискримінацію на ринку праці не через належність до відповідної групи, а через вік.

Щодо мови ворожнечі, то більшість респондентів за останні 12 місяців чули образливі слова на адресу хоча б однієї з цільових груп, але в 83% випадків такі слова виголошували звичайні люди і в 17% – громадські діячі, посадовці журналісти.

Згідно з кількісним та якісним дослідженнями, групи ромів та ЛГБТІ – це найбільш ненависні та дискриміновані групи в українському суспільстві.

Згідно з кількісним опитуванням, 65% та 56% респондентів відповідно визнали дискримінацію щодо ромів та ЛГБТІ; 46% та 42% чули мову ворожнечі проти них; 9% і 7% чули, як за попередні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив їхнє майно. Кожен третій респондент не прийняв би навчання своїх дітей разом із дітьми цих груп.

Представники ромської громади відчувають значну дискримінацію в усіх сферах суспільного життя: охорона здоров'я, освіта, працевлаштування, соціальне забезпечення.

ЛГБТІ-особи страждають від мови ворожнечі навіть у своїх сім'ях. Вони намагаються приховати свою сексуальну орієнтацію, щоб не зазнавати словесного та фізичного насильства в громадських місцях, на роботі, а іноді і з боку своїх рідних. Вони були єдиною групою в рамках цього дослідження, представники якої розповідали про такі злочини на ґрунті ненависті, як пограбування, вбивство та зґвалтування.

Для інших цільових груп рівень дискримінації значно нижчий:

- *Люди з інвалідністю*: 56% респондентів визнали, що існує дискримінація цієї групи; 24% чули мову ворожнечі проти цієї групи протягом останніх 12 місяців; 3% чули, як за попередні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп. 24% респондентів не приймуть навчання своїх дітей разом із дітьми цієї групи. Учасники фокус-груп зазначили, що самі рідко стикаються з дискримінацією та цінують підтримку інших людей та держави, але їх дуже хвилює питання освіти дітей з обмеженими можливостями. Школи часто відмовляються приймати цих дітей; у разі інклюзивної освіти діти з обмеженими можливостями можуть зіткнутися з мовою ворожнечі з боку інших дітей і навіть вчителів.
- *Чорношкірі люди та люди азійського походження*: 43% та 30% респондентів відповідно визнали, що існує дискримінація цих груп; 27% і 17% чули мову ворожнечі проти цих груп за останні 12 місяців; 4% і 2% чули, як за попередні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп. Кожен десятий респондент не прийняв би дітей цих груп як однокласників своїх дітей. Учасники фокус-груп сприймають дискримінацію щодо них як своєрідну норму, яка існує в усіх країнах, і вважають Україну гостиннішою за інші країни. Найбільше вони страждають від мови ворожнечі (особливо чорношкірі люди) та дискримінації у сфері працевлаштування.
- *Жінки*: 33% респондентів визнали, що існує дискримінація щодо цієї групи (30% чоловіків і 35% жінок); 19% чули образливі/сексистські висловлювання проти цієї групи протягом останніх 12 місяців. Під час фокус-груп гендерну дискримінацію зазначали лише в економічній сфері: роботодавці неохоче беруть на роботу молодих жінок, бо бояться, що вони підуть у декретну відпустку чи матимуть багато лікарняних з догляду за маленькими дітьми; жінки мають нижчу заробітну плату, ніж чоловіки; якщо жінка працевлаштована, то вона також має брати на себе повну відповідальність за домашні справи і виховання дітей, а зробити кар'єру в такій ситуації стає дуже важко. Для порівняння варто зазначити, що 24% респондентів визнали, що існує дискримінація щодо чоловіків.
- *Російськомовні / Україномовні люди*: 33% визнали, що існує дискримінація російськомовних людей і 26% – україномовних; 23% респондентів чули мову ворожнечі проти російськомовних і 17% – проти україномовних; 4% і 3% чули, як за останні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп. 5% респондентів не приймуть навчання своїх дітей разом із російськомовними дітьми і 3% – з україномовними. Говорячи про мовну дискримінацію, російськомовні респонденти здебільшого посилаються на випадки, коли використання української мови регулюється законодавством, наприклад, сфера послуг, працевлаштування до органів державної влади, що не може вважатися дискримінацією. Водночас можуть виникати ситуації висміювання чи мови ворожнечі щодо російськомовних людей в україномовному середовищі або щодо україномовних у російськомовному середовищі.
- *Євреї*: 30% визнали, що існує дискримінація цієї групи; 23% чули мову ворожнечі проти цієї групи протягом останніх 12 місяців; 2% чули, як за останні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп. 6% респондентів не приймуть навчання своїх дітей разом із дітьми цієї групи. Учасники фокус-груп не вважають себе дуже дискримінованою групою, але згадували про образливі слова та досвід дискримінації на роботі.
- *Мусульмани (крім кримських татар)*: 29% визнали, що існує дискримінація цієї групи; 18% чули мову ворожнечі проти цієї групи протягом останніх 12 місяців; 2% чули, як протягом попередніх 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп. 14% респондентів не прийняли би навчання своїх дітей разом із дітьми цієї групи. Учасники фокус-груп зазначили, що страждають від мови ворожнечі через зовнішній вигляд – іноді люди дивляться на них, як на терористів. Також вони відчувають дискримінацію у сфері працевлаштування.

— *Кримські татари*: 27% визнали, що існує дискримінація цієї групи; 12% чули мову ворожнечі проти цієї групи протягом останніх 12 місяців; 4% чули, як за останні 12 місяців хтось вчинив насильницькі дії або знищив майно представників цих груп (це може стосуватися злочинів, скоєних в окупованому Криму). 9% респондентів не приймуть навчання своїх дітей разом із дітьми цієї групи. Учасники фокус-груп не вважають себе дискримінованою групою. Ті, хто говорить про дискримінацію, в основному посиляються на своє колишнє життя в Криму та зазначають, що не відчувають дискримінації на материковій Україні.

Що стосується солідарності з цими групами, то понад 60% респондентів підтримують заходи боротьби з дискримінацією всіх груп, крім ромів та ЛГБТІ. Боротьбу з дискримінацією ромів підтримують 52%, а боротьбу з дискримінацією ЛГБТІ – 46%.

Національні стандарти боротьби з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті включають заборону дискримінації за ознаками «раси», кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного чи соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, але не зазначають сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Перелік ознак відкритий, але немає жодного документа, який би чітко забороняв дискримінацію ЛГБТІ. Водночас ЛГБТІ є більш згуртованими та готовими боротися за свої права, ніж інші цільові групи: у цьому дослідженні вони були єдиною групою, яка згадала звернення до Офіс Омбудсмена та юристів у випадку дискримінації.

Щодо дискримінації представників ромської громади, в Україні впроваджується «Стратегія сприяння реалізації прав та можливостей для осіб, які належать до ромської національної меншини в Україні на період до 2030 року».

В українському законодавстві немає чітких визначень понять «мова ворожнечі» та «злочин на ґрунті ненависті». Водночас стаття 161 Кримінального кодексу України фактично передбачає засоби правового захисту від мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті. Покарання за мову ворожнечі стосується лише національних, расових та релігійних ознак. За словами представників цільових груп, поліція часто віддає перевагу перекваліфікації справ із злочинів на ґрунті ненависті на хуліганство.

Обізнаність про існуючі заходи та засоби правового захисту від дискримінації та мови ворожнечі є дуже низькою: лише 8% респондентів знають про закони, що захищають від дискримінації, 13% знають свої права у випадку, якби вони стали жертвою дискримінації, а 24% знають свої права, якби посадовці використовували образливі слова щодо груп, до яких вони належать. Найчастіше респонденти зверталися б у поліцію чи за юридичною допомогою в таких ситуаціях, близько третини відповіли, що немає сенсу звертатися до жодної організації. 9% звернулися б до Офіс Омбудсмена у випадку, якби вони стали жертвою дискримінації, а 6% – якби посадовці використовували образливі слова щодо груп, до яких вони належать.

Усі цільові групи, окрім ЛГБТІ, також демонструють низьку обізнаність про те, куди звертатися в разі дискримінації, як довести дискримінацію, та не вірять, що скарги можуть принести результати. ЛГБТІ вважають, що у разі тяжких злочинів є шанс покарати кривдника, а у випадку мови ворожнечі чи дискримінації важко досягти чогось більшого, ніж вибачення. Увага ЗМІ сприяє ефективності заяв про дискримінацію.

На думку респондентів, основними причинами не звертатися за допомогою у випадках дискримінації та злочинів на ґрунті ненависті є:

- недостатнє знання того, що таке дискримінація та злочини на ґрунті ненависті,
- відсутність доказів,
- недостатня обізнаність із законами, які гарантують засоби правового захисту,

- упередженість правоохоронних органів,
- відсутність покарання, навіть коли справа передається до суду (наприклад, перекваліфікація справ із злочинів на ґрунті ненависті на хуліганство, якщо злочин не є тяжким),
- відсутність інформації про громадські організації, які можуть надати допомогу,
- упередженість, корупція та бездіяльність влади та правоохоронних органів загалом – вони не виконують своїх обов’язків належним чином.

Респонденти опитування, а також цільові групи, які брали участь у фокус-групах, скептично ставляться до боротьби з дискримінацією: лише 8% вважають, що Україна докладає достатньо зусиль у боротьбі з дискримінацією, 51% – що зусиль недостатньо, а 42% не можуть відповісти на запитання. Загалом 37% респондентів вірять, що держава захистить їх від дискримінації, а 64% не мають такої довіри.

Респонденти виділяють такі організації, які борються з дискримінацією: громадські організації та активісти (32%), ЗМІ (29%), церква (27%)¹⁸, Офіс Омбудсмена (24%), центри соціальних служб (21%), Міністерство соціальної політики України (20%), поліція (20%), Міністерство освіти та науки України (19%) та суди (18%). Найрідше з боротьбою з дискримінацією асоціюються парламент і політичні партії (14% і 11% відповідно).

Для протидії дискримінації, розпалюванню ненависті та злочинам на ґрунті ненависті рекомендуються такі дії:

- удосконалення нормативно-правової бази та підвищення її ефективності:
 - доповнення статей 67 та 161 Кримінального кодексу України ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності,
 - організація тренінгів для правоохоронних органів (передусім, поліції) з метою зниження рівня упередження та підвищення рівня обізнаності щодо дискримінації, розпалювання ненависті та злочинів на ґрунті ненависті,
 - популяризація історій успіху, коли жертви мови ворожнечі, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації захистили свої права;
- громадські кампанії для підвищення обізнаності громадян про те, що таке мова ворожнечі, злочини на ґрунті ненависті та дискримінація, та про алгоритм дій у таких ситуаціях;
- поширення загальнодоступної інформації про установи/організації, які надають консультації та підтримку у ситуаціях розпалювання ненависті, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації, а також про телефони довіри;
- розробка антидискримінаційних програм для освітніх та навчальних організацій;
- організація міжкультурних заходів та активностей (щоб навчити людей поважати інші культури);
- руйнування стереотипів про різні групи населення шляхом розробки та проведення масштабних інформаційних кампаній;
- поширення інформації про видатних людей цих груп.

18. Може здатися дивним, що церква сприймається саме в такій ролі, але поряд з волонтерами та армією церква має найвищий рівень довіри в Україні.

Дослідження дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті в Україні мало на меті проаналізувати розуміння концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та сприйняття цих явищ у безпосередньому середовищі; сприйняття конкретними цільовими групами концептів дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті та їх ставлення до цих явищ у їхньому безпосередньому середовищі; сприйняття більшістю та окремими групами різноманітності та «життя разом». Також дослідження було спрямоване на аналіз розуміння та сприйняття як широким загалом, так і окремими групами ефективності інституцій, що відповідають за боротьбу з дискримінацією, мовою ворожнечі та злочинами на ґрунті ненависті в Україні; наявних заходів і засобів правового захисту та визначення нових заходів і засобів.

Держави-учасниці Європейського Союзу вирішили поєднати свої знання, ресурси та долі. Разом вони побудували простір стабільності, демократії та сталого розвитку, водночас утверджуючи культурне розмаїття, толерантність та індивідуальні свободи. Європейський Союз прагне розділити свої досягнення та цінності з країнами та людьми за межами своїх кордонів.

www.europa.eu

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона нараховує 46 держав-членів, включно з усіма державами-членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи приєдналися до Європейської конвенції з прав людини – договору, спрямованому на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

Співфінансується
Європейським Союзом

Європейський Союз

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Співфінансується
та впроваджується
Радою Європи